

Є. Л. Базика

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
«Психологія та корекційна освіта», Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»,
Миколаївський міжрегіональний інститут
E-mail: evgenija_bazyka@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті представлена проблема доцільності збільшення пенсійного віку (особливо жінкам), у зв'язку з цим зроблена проба постановки завдань, впливаючи внаслідок цього, а також намічені засоби їх вирішення. Розглянуті особливості періоду пізньої зрілості.

Ключові слова: пізній вік, акмеологія, професійний онтогенез, особливості пізнього віку у жінок.

Актуальність та постановка проблеми. Сучасний стан нашого суспільства характеризується глибокими динамічними і структурними змінами у всіх сферах соціальної реальності, які спричиняють розмивання орієнтирів в індивідуально-особовому і віковому розвитку наших сучасників. Зміна тривалості життя спричиняє подовження періоду соціальної активності особистості. Інноваційні процеси, що відбуваються у всіх соціальних сферах, стимулюють людей до освоєння нових технологій, придбання нових знань, зміни професії, статусних і просторових переміщень.

Із зміною вимог суспільства до окремих вікових періодів перевизначаються завдання розвитку дорослої людини, міняється психологічний зміст стабільних періодів і, як наслідок, зміст критичних періодів. Втрата стабільності розвитку провокує особливі переживання дорослих людей, що проживають вікові кризи, оскільки вони вимушені орієнтуватися в нових завданнях. Розповсюдження психологічних послуг свідчить про затребуваність психологічної допомоги в періоди, коли відбувається зниження внутрішніх ресурсів зрілих людей, які багато в чому відбулися. До цього ж відмітимо, що це дуже великий шар населення, який потребує психологічного дослідження та професійної допомоги.

Початок другого десятиліття ХХІ сторіччя характеризується черговим струсом для «професійної еліти» країни — людей старшого зрілого віку. Україна має намір до кінця цього року реформувати пенсійну систему з метою її фінансового оздоровлення, зокрема, збільшити необхідний для пенсії стаж і зрівняти терміни виходу на пенсію жінок до рівня чоловіків, — з 55 до 60 років. Про це мовиться в меморандумі українських властей МВФ, направленому в рамках відновлення кредитної співпраці в середині липня 2010 року [23].

А зараз звернемо увагу на відомості про середню тривалість життя українців. За словами в.о. директора Інституту геронтології АМН України Оле-

га Кульчицького, в Україні «середня тривалість життя чоловіків 62 роки, жінок — 74. Чоловіки просто не доживуть до пенсії. А у жінок після 55 наголошується поганий стан здоров'я і високий рівень захворюваності. Для того щоб вони були працездатні, потрібні ліки, соціальна терапія, профілактика. Це все вимагає великих засобів» [7].

Медико-біологічних обґрунтувань нинішнього пенсійного віку теж не існує. Про це в статті для «Дзеркала тижня» пише доцент кафедри соціології НАУКМА Олександр Корегін. «По-перше, аргументи на користь неможливості підняття пенсійного віку жінок через низьку тривалість життя і / або рівня здоров'я або виходять з емоцій, а не з коректних показників і достовірної інформації, або політично заангажовані. По-друге, невірне сприйняття нині діючих рамок пенсійного віку, які не мають жодного наукового обґрунтування», — зазначає автор [8].

Лідія Ткаченко, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, висловлює свою точку зору на цю проблему [8]. Вона вважає, що відмовлятися в черговий раз від ідеї підвищення пенсійного віку для жінок — неправильне рішення і може розцінюватися як прояв слабкості, брак політичної волі, щоб зробити якісь реформування. Прямого відношення до тривалості життя пенсійний вік не має. І говорити, що наші жінки в 55 років старі і втрачають працездатність, — просто смішно, особливо враховуючи те, що тривалість життя жінок майже на 12 років більше, ніж у чоловіків. І те, що чоловіки в Україні живуть так недовго, значною мірою пов'язане з існуючим гендерним дисбалансом. Упередження, які спостерігаються не тільки на побутовому рівні, але і серед вищих державних службовців щодо економічної і суспільної ролі жінки, — це те, що відштовхує нас від європейського співтовариства і цивілізованого світу. По словах Л. Ткаченко — інститут послідовно відстоює позицію про підвищення пенсійного віку жінкам до рівня, встановленого чоловікам, і справа тут не в дефіциті Пенсійного фонду. Це потрібно, як вважає Л. Ткаченко, для того, щоб забезпечити реальну гендерну рівність, щоб умови в пенсійному забезпеченні і в зайнятості для жінок і чоловіків були дійсно рівні. Нижчий пенсійний вік для жінок зумовлює істотно нижчий розмір їх пенсій і обмежені трудові права. Жінки втрачають право обіймати певні посади значно раніше, ніж чоловіки, через те, що повинні виходити на пенсію. У нас часто скаржаться на те, що на вищих державних посадах дуже мало жінок. Але це значною мірою пов'язано з нижчим пенсійним віком, — жінки мають дуже мало часу, щоб досягти вищих сходинок кар'єри. На думку Л. Ткаченко, ніяких вагомих аргументів проти того, щоб підвищити пенсійний вік жінкам, ніхто не може навести, одні емоції. Підвищення пенсійного віку — це зараз одна з найефективніших і найбільш вживаних у світі дій, направлених на поліпшення добробуту як працюючих, так і немолодих людей.

В якій-то мірі така позиція підтверджується нашим дисертаційним дослідженням, проведеним в період з 2006 по 2010 р. До 55 років жінка в розквіті сил, за її плечима багатий досвід; чоловік саме до цього віку

досягає вершини своєї кар'єри; її ж відправляють на відпочинок. Але це стосується жінок соціально гармонійно, всебічно реалізованих. Виходячи з нашого дослідження «тенденція до підвищення суб'єктивної задоволеності: в самоактуалізації особистісних ресурсів для подолання життєвих і робочих стресів; якістю життям зберігається у міру зростання соціального статусу жінок» [1].

У кожному суспільстві існують певні очікування щодо поведінки жінок і чоловіків. Такі суспільні стереотипи часто впливають на статистику щодо кількості жінок і чоловіків на державній службі взагалі і на керівних посадах зокрема.

Особливою в цьому відношенні є ситуація в Україні, де серед державних службовців 72,8 % — жінки, 27,2 — чоловіки; посідають керівні посади 51,5 % жінок і 48,5 % чоловіків. Але, аналізуючи ділення жінок і чоловіків на керівних посадах за категоріями, спостерігаємо різке зменшення кількості жінок із зростанням категорії посади (з 65,2 % на посадах шостої категорії до 9 % — першої). Серед фахівців на державній службі також переважна більшість жінок (81,5 %) [3]. Такі дані свідчать, що жінки в Україні не можуть істотно впливати на ухвалення важливих політичних рішень. І це при тому, що вікову категорію 40–60 років часто називають «поколінням керівників» [15] (це обумовлено тим, що більшість людей, відповідальних за ухвалення рішень в уряді, в організаціях, на виробництві і в суспільстві в цілому, належить до цієї вікової категорії). Адже самореалізація жінки в професійній діяльності — об'єктивна реальність сьогодення. Сучасна психологія усе частіше спростовує старі стереотипи щодо нездатності жінок займати гідне місце у «діловому» чоловічому світі, виконувати функції керівників, одержувати задоволення від професійної діяльності [20, с.194].

В органах законодавчої влади жінки становлять 5,1 %, серед керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади — 7, серед власників найбільших бізнесових структур немає жодної жінки, серед власників середнього і малого бізнесу — 20 %. Заробітна платня жінок майже на третину менше, ніж чоловіків, пенсія жінок за прогнозами через 20–30 років становитиме в середньому 40–45 % пенсії чоловіків [3]. Відсутність гендерної збалансованості в представництві на вищих ступенях влади містить ризик зниження якості і ефективності управлінських рішень, а звідси — ризик затримання темпів розвитку нації.

Чим старше стає людина, тим більше вона дорожить своїм робочим місцем. Залишитися без роботи в період середньої дорослості для багатьох людей є перспективою, що лякає, пов'язаною з втратою життєвих цілей, погіршенням матеріальних умов і відчуттям, що життя прожите і попереду тільки старість. Зміни в системі цінностей і життєвих цілей нерідко спонукають людину замислюватися про коректування напряму своєї професійної кар'єри.

Проблема задоволеності знань особливо актуальна для людей середнього віку, тому що, по-перше, шкільну і професійну освіту вони здобули вже багато років тому, а по-друге, — і це не менш важливо — тривалість трудової

діяльності більшості дорослих людей помітно збільшилася — в середньому з 21 року в 1900 році до 37 років у 1990 році [12, с. 718–719], а з 2011 року збільшиться ще з тенденцією к наростанню.

Зі всього вищевикладеного можна однозначно **стверджувати**, що проблема пенсійного віку — річ зовсім не така однозначна, як може показатися на перший погляд. Її актуальність, у даний час, не підлягає сумніву.

На першочергове місце виходять **завдання** розгляду, у зв'язку з пенсійною реформацією, усіх психологічних аспектів у відношенні доцільності продовження професійного онтогенезу людини, вивчення закономірностей і механізмів розвитку саме цього вікового періоду, побудови теоретико-методологічної бази і визначення найбільш відповідних психологічних підходів для вирішення цієї проблематики. А також розробка науковою спільнотою рекомендацій і психопрофілактичних заходів у зв'язку з можливими труднощами психологічної адаптації до нововведень, психологічного консультування, перепрофорієнтації людей, що мають досить багатий професійний досвід.

Ця проблема має міждисциплінарне значення, оскільки стосується не тільки психології, але багатьох інших наукових галузей (медицини, соціології, економіки та ін.). Її **наукова та практична значущість** полягає в оптимізації професійного потенціалу людей даного вікового періоду, спрямованості його в потрібне русло, а також розробки психопрофілактичних заходів для збереження психологічного здоров'я задіяних верств населення там, де це необхідно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тому не випадково в останнє десятиліття зростає кількість робіт, присвячених періоду пізньої зрілості [2; 4; 5; 6; 10; 14; 16; 17; 18; 19; 21]. Загальні положення психології розвитку та зрілої особистості базуються на роботах таких вчених, як: Б. Д. Ананьєв, Г. С. Абрамова, Абульханова-К. О. Славська, Л. І. Анциферова, Н. С. Глуханюк, А. О. Деркач, М. В. Єрмолаєва, В. Л. Ефіменко, Лівехуд Б., Т. В. Карсаєвська, Квінн В., Крайг Г., А. О. Реан, О. В. Хухлаєва, з українських — Л. Ф. Бурлачука, Л. К. Величченко, О. І. Головаха, П. І. Гнатенко, О. Ю. Коржової, К. В. Коростеліної, Г. С. Костюка, С. Д. Максименко, В. Н. Павленко, В. Г. Панок, В. А. Татенко, Т. М. Титаренко, О. С. Штепи та ін.

Мета даної статті — прослідити особливості періоду пізньої зрілості та виявити доцільність збільшення пенсійного віку (особливо жінкам).

Зрілість (особливо друга її половина, до якої відноситься вік 45–60 років) — найбільш тривалий і значущий період онтогенезу, що характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних здібностей людини, або, як прийнято говорити зараз, з позицій акмеологічного підходу — акме. Сучасні вчені наших днів за основне новоутворення цього віку вважають — досягнення особової зрілості, під якою розуміється суб'єктність, інтеграційність особистості, можливість освоєння внутрішнього світу, діставання доступу до духовності.

С. Д. Максименко, описуючи п'ять фаз життєвого шляху людини, так описує четверту (від 45–50 до 65–70 років) — в цей період людина закінчує

професійну діяльність, її родину покидають дорослі діти. Для особистості настає тяжкий період душевної кризи внаслідок біологічного зів'язання, втрати репродуктивної здатності, скорочення часу подальшого життя. Наприкінці цього періоду завершується шлях до самоздійснення, відбувається порушення мети життя, життєвої перспективи [13].

Як пише Л. Г. Бузунова у своїй статті, «вік 45–60 років, — це сенситивний період розквіту духовності, емоційності, еґо-ідентичності, вибору направленості життя» [5]. О. Сапогова стверджує, що «за рахунок цих новопридбань більшість дорослих людей знаходять до середини періоду — 50 років — стійкість у житті та впевненість у собі» [16, с. 4].

Відома українська вчена Т. М. Титаренко описує цей період як «період екстраординарного зростання і внутрішніх змін, який не дарма порівнюють з підлітковим віком. Його називають іншим і останнім шансом зробити свою справу, проспівати свою пісню, стати глибшим й суттєвішим. Максимальні очікування з боку соціуму поєднуються з реорганізацією особистісних рис, консолідацією інтересів, цілей і обов'язків». Жінкам доводиться переоцінити значення привабливості. На перше місце виходить досвід, розум. Стосунки стають більш різнобічними, сексуальний компонент відходить на другий план. Важливо не дозволяти собі лише тужити за минулим. Це вік креативності, продуктивності, генеративності, зацікавленості у навчанні молодшого покоління, оптимізації його життя [10].

Узагальнюючи психологічні характеристики цього періоду, дані сучасними дослідниками, ми можемо виділити **дві головні думки**: перша — період пізньої зрілості самий значущий в досягненні цілісності, інтегрованості всіх сторін особистості; друга — для звершення свого «акме», необхідно володіти гармонійно сформованою, розвиненою структурою особистості, тобто такою, що має чіткі, але гнучкі межі, автономність, креативність, активну життєву позицію, цілеспрямованість та розвинені механізми ідентифікації-відособлення.

Вікові зміни, які можна спостерігати у людей 40–60 років, виражаються, перш за все, в зниженні фізичних можливостей. Це, звичайно, відбивається на характеристиках психофізичних функцій людини, зачіпає сенсомоторні і моторні процеси, а також діяльність усіх внутрішніх органів і систем [15, с. 481]. В організмі людини починають відбуватися закономірні фізіологічні зміни: погіршується зір, сповільнюються реакції, слабшає сексуальна потенція у чоловіків, жінки переживають період клімаксу, який багато з них фізично і психологічно переносять украй важко. Перш за все, це вік фізіологічного в'язання, що починається.

Проте це ніяк не відбивається на функціонуванні когнітивної сфери людини, не знижує її працездатності, дозволяючи їй зберігати трудову та творчу активність. Тому всупереч очікуванням зниження інтелектуального розвитку після того, як воно досягає свого піку в період юності, розвиток окремих здібностей людини продовжується протягом всього середнього віку. Особливо це стосується тих з них, які пов'язані з трудовою діяльністю людини і його повсякденним життям. «Найчастіше спостерігається приріст оцінок по всіх тестах інтелекту аж до 40 і навіть більше років.

Після чого слідує період відносної стабільності, що триває до 60-річного віку» [22].

Інтенсивність інволюції інтелектуальних функцій людини залежить від різних чинників: обдарованості і утворенням, які протистоять старінню, гальмують інволюційний процес, а також від особових особливостей людини, її життєвих настанов, планів і цінностей.

Головна особливість цього віку може бути визначена як досягнення людиною стану мудрості. У цей період свого життя людина, як правило, володіє обширними фактуальними і процедурними знаннями, умінням оцінювати події і інформацію в ширшому контексті і здатністю справлятися з невизначеністю. Навіть якщо когнітивні процеси у людини середніх років можуть протікати повільніше, ніж у молодій людини, ефективність її мислення вища. Відчуття повноти життя і щастя виникає у людини, коли вона самореалізується, тобто активно утілює в діяльності свої ідеали і цінності, використовуючи свої таланти і здібності. Понад усе для дорослої людини самоактуалізація пов'язується з професією і суспільним визнанням [16].

У зв'язку зі всім вищевикладеним **можливе припущення** про те, що, незважаючи на зниження психофізичних функцій людини, пізня дорослість є одним з найбільш продуктивних періодів у творчості людини, інтеграції психолого-професійного аспекту життєдіяльності.

Наступний психологічний аспект — це особливості у перебігу цього віку у жіночої категорії населення. Адже саме в цей соціально продуктивний період саме на жіночі плечі лягає «вантаж перешкод» — посилені зміни на фізіологічному, соматичному рівні, екзистенціальні, гендерні конфлікти (синдром «порожнього гнізда», «потрійної зайнятості» — робота, діти і старіючі батьки, а іноді і входження в роль бабусі). Тому багато сучасних вчених [2; 9; 10; 11; 19] характеризують цей період як «потрійної кризи» для жінок, яка збігається з професійною, віковою — екзистенційною та фізіологічною перебудовою. В сучасній психології визнано, що «криза зрілого віку у жінок збігається з настанням клімактерію, що робить цей період для них набагато скрутнішим і складнішим» (Титаренко Т. М., цит. по [2]). Все це, на нашу думку, створює проблеми в адаптації деякої частини жіночого населення до більш пролонгованого професійного онтогенезу.

Інтерес, що посилюється, до проблем пізнього віку в сучасних обставинах обумовлений ще науковим обґрунтуванням таких **практичних завдань**, як поліпшення професійної підготовки в зрілі роки і підвищення рівня професіоналізму протягом всього трудового життя людини. У сучасній психології все більш затверджується точка зору, згідно з якою старіння не може розглядатися як проста інволюція, згасання або регрес; це, швидше, становлення людини, що продовжується, включає багато пристосованих і компенсаторних механізмів. Причому люди пізнього віку вимушені не тільки пристосовуватися до нової ситуації ззовні, але і реагувати на зміни в самих собі (Давидовський І. В., цит. по [6, с. 30–35]).

Сучасні дослідники цієї проблематики — І. Р. Біла, Н. С. Глуханюк, Т. Б. Гершкович, М. Єрмолаєва, Р. С. Яцемірська — дотримуються дум-

ки щодо необхідності строго розрізняти поняття старіння і старості. Вони вважають, що «старість в психології — це завершальний період людського життя, умовний початок якого пов'язаний з відходом людини від безпосередньої участі в продуктивному житті суспільства, що характеризується новоутвореннями, як і будь-який інший вік (Єрмолаєва М., цит. по [6, с. 30–35]). Старіння — руйнівний процес, який проходить у результаті наростаючої з віком ушкоджувальної дії зовнішніх і внутрішніх чинників і веде до недостатності фізіологічних функцій організму. Старінням є зміна структур і функцій живої системи, що постійно розвивається та є необоротною (Яцемірська Р. С., Беленька І. Р., цит. по [6, с. 30–35]).

Відповідно до класифікації Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я літній вік триває у чоловіків з 61 року до 74 років, у жінок — з 55 до 74 років; з 75 років настає старість. Люди старше 90 років вважаються за довгожителів; 65-річний рубіж нерідко виділяється особливо, оскільки в багатьох країнах — це вік виходу на пенсію.

Але це тільки градації біологічного віку. Все більше дослідників доходить висновку, що суть віку не зводиться лише до тривалості існування, вимірюваної кількістю прожитих років. На думку деяких авторів, при визначенні передпенсійного віку найбільш істотною ознакою служить соціально-економічний «поріг» — вихід на пенсію, зміна джерела доходу, зміна соціального статусу, звуження кола соціальних ролей [9; 10; 12; 13;]

Мало розробленим у нашій країні є психологічне консультування профорієнтації немолодих — консультування з питань професійного самовизначення після виходу на пенсію, тому має сенс звернутися до зарубіжного досвіду.

Як відзначає Р. Крайг, у США вважається, що люди певного віку, що виходять на пенсію, не обов'язково повинні повністю припиняти працювати, оскільки «в майбутньому катастрофічно старіюче суспільство може зіткнутися з браком робочої сили і тому нерационально втрачати талановитих і продуктивних працівників. У той же час пенсійні програми постійно дорожчають із-за збільшення числа непрацюючих пенсіонерів» [12, с. 879]. У зв'язку з цим консультування з перепрофориєнтації пропонує програми навчання пенсіонерів, програми неповної зайнятості або легкої праці для немолодих.

Реалізація подібних програм стикається з деякими проблемами, такими як перепроєктування робочих місць для літніх людей і підготовка останніх до нової роботи. Основними перешкодами на шляху до цього є упередження проти немолодих працівників, брак прикладних досліджень специфіки професійної діяльності і навчання немолодих, а також традиційна практика службового просування, пенсійного забезпечення і виходу на пенсію (D. Bromley, цит. по [15, с. 90–93]).

Висновки

Зі всього вищевикладеного можливо однозначно **стверджувати**, що проблема пенсійного віку потребує зараз психологічного підходу до її вирішення, більше уваги з боку психологів та врахування усіх психологічних аспектів, що стосуються її.

Доцільність подовження пенсійного віку, на наш погляд, існує, але з урахуванням усіх психологічних чинників та особливостей цього вікового періоду та розробкою рекомендацій і психопрофілактичних заходів у зв'язку з можливими труднощами психологічної адаптації до нової пенсійної реформи і, відповідно, до більш розширеного професійного онтогенезу особистості, психологічного консультування з перепрофорієнтації людей, що мають досить багатий професійний досвід. Адже підготовка немолодих працівників означає більше, ніж просто навчання майстерності. Це означає ще і зміну настанов, боротьбу з тривогою і позбавлення від сталих звичок.

Незважаючи на зниження психофізичних функцій людини, пізня зрілість є одним з найбільш продуктивних періодів у творчості людини, інтеграції професіоналізму. Але існують особливості протікання цього віку у жіночій категорії населення, які можуть створювати труднощі в адаптації деякої частини жіночого населення до більш пролонгованого професійного онтогенезу, що необхідно враховувати.

Наукова та практична значущість полягає в оптимізації професійного потенціалу людей даного вікового періоду, спрямованості його в потрібне русло, підтвердженні доцільності подовження пенсійного віку, а також розробки психопрофілактичних заходів для збереження психологічного здоров'я, задіяних верств населення, там де це необхідно.

Література

1. Базика Є. Л. Трансформація жіночої ідентичності періоду кризи пізньої зрілості: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. — 2010. — 202 с.
2. Вацилева О. В. Особливості ставлення до себе жінок, які перебувають у клімактеричному періоді: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — 2004. — 157 с.
3. Бровко В. Гендерная политика в Украине // Сайт ОЖИС — <http://www.ozis.Kr.ua>. Інформація получена 20.11.2007.
4. Бодалев А. А. О характеристиках идентификации и идентичности на ступени взрослости // Мир психологии. — 2004. — № 2. — С. 93–98.
5. Бузунова Л. Г. Кризис зрелости // Кризис как иррациональное явление: Сб. материалов межвузовской научной конференции. Вып. 3. / Под ред. А. М. Арзамасцева. — Магнитогорск: МГТУ, 2004. — 150 с.
6. Глуханюк Н. С, Гершкович Т. Б. Поздний возраст и стратегии его освоения. — 2-е изд., доп. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2003. — 112 с.
7. Дзеркало тижня. — 2010. — 11 листоп.
8. Дзеркало тижня — 2010. — 15 груд.
9. Ершова Н. М. Трансформация самоидентификации современной женщины: между полом и гендером: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Н. М. Ершова. — Екатеринбург, 2005. — 25 с.

10. Життєві домагання: Монографія / Під керів. д-ра психол. наук, проф., чл.-кор. АПН України Т. М. Титаренко. — К.: Педагогічна думка, 2007. — 456 с.
11. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью: методическое пособие. — М.: Психотерапия, 2007. — 336с.
12. Крайг Г. Психология развития. — СПб.: Питер, 2000. — 987 с.
13. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе [в 2 т.] / С. Д. Максименко. — К.: Форум, 2002. — Т.1: Теоретико-методологичні проблеми генетичної психології. — 319 с.
14. Максименко С. Д. Онтогенез особистості // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 9. — С. 1–10.
15. Психология человека от рождения до смерти / Под ред. А. А. Реана. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 656с.
16. Сапогова Е. Взгляд на взрослость: психологический дивертисмент. — К.: Плеяда, 2007.
17. Солдатова Е. Л. Эго-идентичность в нормативных кризисах развития // Вопросы психологии. — 2006. — № 5. — С. 74–84.
18. Сырцова А., Митина О. В. Возрастная динамика временных ориентаций личности // Вопросы психологии. — 2008. — № 4. — С. 41–54.
19. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость: учеб. пособие. — М.: Академия, 2006. — С. 98–139.
20. Чекалина А. А. Гендерная психология: учеб. пособие. — М.: Ось-89, 2006. — 256 с.
21. Штепа О. С. Психологічні особливості формування та актуалізації особистісної зрілості // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 5. — С. 24–31.
22. Schaie K. W. Intellectual development in adulthood. In: J. Birren & K. W. Schaie (Eds.) Handbook of the psychology of aging. San-Diego: Academic Press, 1990.
23. www.zn.ua/www.obozrevatel.com/news/2010/12/22/411477.htm от 26.08.20 | www.pension.kiev.ua

Е. Л. Базька

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ

Резюме

В статье представлена проблема целесообразности увеличения пенсионного возраста (особенно женщинам). В связи с этим сделана проба постановки заданий, вытекающих вследствие этого, а также намечены способы их решения. Рассмотрены особенности периода поздней зрелости.

Ключевые слова: поздний возраст, акмеология, профессиональный онтогенез, особенности позднего возраста женщин.

E. L. Bazyka

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF REFORMATION OF PENSION SYSTEM

Summary

The problem of expedience of increase of retirement age (especially to the women) is presented in the article, in connection with it the test of raising of tasks, effluent in investigation of it is done, and also the methods of their decision are set. The features of period of late maturity are considered.

Key words: late age, akmeologiya, professional ontogenesis, features of flowing of late age for women.